

ՆՈՆՆԱ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

ՄԻՔԱՅԵԼ ՍԵՖԱՍՏԱՅԻ (ԲՐԳՆԻԿՅԻ) ՆՈՐ ՆԱՀԱՏԱԿԸ

Բանալի բառեր՝ Միքայել (Բրգնիկյցի) Սեբաստացի, նոր նահատակ, վարք-վկայաբանություն, նահատակություն, ձեռագիր, կաթոլիկ:

Սրբախոսական գրականության մեջ կարելի է տարբերակել հիմնականում երեք տեսակի կենսագրական բնույթի պատում՝ հիշատակ, վկայաբանություն (վկայություն), վարք: Հիշատակն ունի զուտ գործնական-արարողական նշանակություն և կարող է վերաբերել թե՛ սրբին, թե՛ վկային: Այլ է հարցը վկայաբանությունների և վարքերի դեպքում: Վկայաբանություններն իրենց հիմքում ունեն դավանափոխության խնդիր և քրիստոնյա նահատակներին նվիրված պատումներ են, իսկ վարքերը պատմություններ՝ կյանքը խաղաղ ավարտած բարեպաշտ մարդկանց մասին¹:

Ուսումնասիրողներն իրավամբ համարում են, որ «վարքերի և վկայաբանությունների կանոններն ինչ-որ անփոփոխ, քարացած կաղապարներ չէին կարող լինել», քանի որ զանազան հանգամանքներ ներգործել են այդ կանոնների վրա, սրբագրել դրանք և հարմարեցրել ժամանակի թելադրանքին²: Պետք է նաև հաշվի առնել, որ վարքերն ու վկայաբանությունները, մեզ հասած բազմաթիվ այլ գրվածքների նման, որոշակի փոփոխությունների են ենթարկվել հեղինակ-գրիչների, գրիչ-ընդօրինակողների խմբագրական աշխատանքի, տարբեր պատճառներով (պատահաբար կամ դիտավորյալ) թույլ տված սխալագրությունների, բացթողումների և այլ միջամտությունների հետևանքով: Հանդիպում է վարքագրական հուշարձանի ևս մի տեսակ, որում միավորված են վարքը՝ կազմելով երկի առաջին մասը, և նրան հաջորդող վկայաբանությունը³: Պայմանականորեն այն կարելի է անվանել վարք-վկայաբանություն:

¹ Մանրամասն տե՛ս Ք. Տեր-Պավլթյան, *Հայկական սրբախոսություն*, Երևան, 2011, էջ 20: Վարք, վկայաբանություն, վկայություն, ներբողյան, եկեղեցական կարգ, հիշատակ, նահատակներին նվիրված տաղեր, գանձեր և այլն, սովորաբար, ամփոփվում էին Հայսմավուրֆներում, Ճաղընախրներում, Գանձարաններում, Վկայագրերում, Տոնականներում, Տոնացույցներում, Տոնապատճառներում, Տոնամակներում (Տոնամասակ) և այլն, և որոնք միասին ընդունված է կոչել սրբախոսական գրականություն: Սակայն ուսումնասիրվող վարք-վկայաբանությունը սրբախոսական գրականության որևէ ժողովածուի մեջ ընդգրկված չէ:

² Տե՛ս Մ. Ավդալբեկյան, «Ցայամաուրք ժողովածուները» և նրանց պատմագրական արժեքը, Երևան, 1982, էջ 8, նաև Ք. Տեր-Պավլթյան, *նշվ. աշխ.*, էջ 32:

³ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 36:

Այդպիսի մի օրինակ է Միքայել (Բրգնիկցի) Սեբաստացու չափածո վարքավկայաբանությունը, որ գտել ենք ՄՄ 4993 և Ձմմառի մայրավանքի ձեռագրատան BzNc 325 և BzNc 281 (այսուհետ՝ Ձմ. 1041, Ձմ. 997) ձեռագրերում⁴:

ՄՄ 4993 ձեռագիրը դավանաբանական նյութերի ժողովածու է՝ գրված 1745-48 թթ.: Ձեռագրի ստացողն ու գրիչներից մեկը Միքայել Սեբաստացին է՝ նահատակված Միքայել Բրգնիկցու թոռը: Այդ մասին կարդում ենք ձեռագրի տիտղոսաթերթում և վերջում եղած հիշատակարաններում. «...գրեցեալ ձեռամբ տէր Յակոբ արեղայէ ի Կոստանդինուպօլիս քաղաքի՝ սակս վայելման տիրացու Միքա[յ]էլի՝ որդույ արդար եուղավաճառ (այլ ձեռքով լուսանցքում «Ճաղճեան») պարոն Մանուկի, յամի Տեառն 1745 և ի Հայոց ՌՃՂԳ., ներ յամսում նոյեմբերի, որոյ էին աւուրք տասն (հետագայի ձեռքով՝ «ի վայելումն տէր Միքա[յ]էլ արեղայիս Մանուկեան Սեբաստացոյ, ամի Տեառն 1778, և թոռանն՝ տէր Միքա[յ]էլի Բոգնիկցոյ»)» (Յա՝ տիտղոսաթերթ):

Հետաքրքրական է, որ Հ. Աճառյանի և Հ. Մանանդյանի «Հայոց նոր վկաներ» գրքում բացակայում է Միքայել Սեբաստացու անունը, սակայն Հ. Աճառյանն իր «Անձնանունների բառարան»-ում նրա մասին որոշակի տեղեկություններ է հայտնում: Ըստ դրանց՝ Միքայելը բնիկ Խարբերդցի էր, մեծացել և քահանա էր դարձել Սեբաստիայի Բրգնիկ գյուղում⁵: Կասկածվելով կաթողիկական⁶ խոռվություն մեջ՝ կախաղանի է դատապարտվել և, հավատքը չուրանա-

⁴ Գևորգ Տեր-Վարդանյանի ղեկավարությամբ Մաշտոցյան Մատենադարանի ձեռագրագետների փոքր խմբի հետ մենի և մասնակցում ենի Ձմմառի վանքի հազարից ավելի շնկարագրված ձեռագրական հավաքածուի մանրամասն ցուցակի կազմությանը և հրատարակության պատրաստմանը: Այդ հավաքածուի մեջ են նաև վերոհիշյալ ձեռագրերը, որոնց նկարագրում-ուսումնասիրությունն անձամբ ենի արել և որոնք ձեռագրացուցակի պատրաստվող հատորի տպագրությունից առաջ վանքում հանաչելի են BzNc 325 և BzNc 281 պայմանական համարներով (ինչպես նաև՝ BzNc 330 – Ձմ. 1046, BzNc 345 – Ձմ. 1061):

⁵ Գյուղի մասին մանրամասն տե՛ս Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հ. 1, Երևան, 1986, էջ 741: Ձմ. 1061 ձեռագրում (26աբ) Բրգնիկ գյուղի մասին կարդում ենի գրեթե նույն տեղեկություններն, ինչ Տեղանունների բառարան-ում. «Բրգնիկ ժամու հետի ի Սեբաստիոյ, յարևելից նորա կայ մեծ գիւղն Բրգնիկ, այն է Բագրատունիք, ընդ Արծրունեաց Վասպուրականի եկին և ոմանք ի Բագրատունեաց և բնակեցան ի տեղտղն, որ անուանեցաւ Բրգնիկ: Եվ էին տոբա եօթն տունք, որք պարսպէին յազնուական արուեստու և ի վաճառաշահութիւն. յաւելան ապա ի սոսա և ոմանք ի Խոռխոռունեաց և եկօք և յարեցելովք բազմացաւ տակաւ թիւ բնակչացն ց220 և աւելի տունք, ոգիք 1344»: Ապա խոսվում է բնակչության թվաքանակի մասին՝ ըստ արժանի արձանագրի: Տրված է 1861-2 թթ. պատկերը, առանձնացված են կաթոլիկ և «էջմիածնական հայերը» (այդպես են կաթոլիկներն անվանում Հայաստանյայց Առաքելական սուրբ եկեղեցու հետևորդներին): Մեր հետագա շարադրանքում բրգնիկցիների՝ Բագրատունիներից սերելու մասին աղերս կա նաև Միխայել մահատակի դամբանագրում, տե՛ս սույն հոդվածի էջ 205:

⁶ Կաթողիկե (կաթոլիկ, կաթոլիկ), ֆրենկ (ֆրենց, ֆրանց, ֆրանկ, ֆոանկ, փոանկ) եզրերի մասին տե՛ս Մ. Օրմանեան, Ազգապատում, հ. Բ, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, 2001, էջ 3066-7 (այսուհետ՝ Ազգապատում Բ):

լով, նահատակվել Սեբաստիայում 1707 թ.: Հ. Աճառյանը նաև նշում է, որ Միքայել Սեբաստացուն նվիրված մի տաղ ունի Ստեփանոս Եւդոկիացին՝ հղելով Հ. Տաշյանի կազմած Վիեննայի հայերեն ձեռագրացուցակին⁷:

«Հայոց նոր վկաները» գրքից Միքայելի վարքի բացակայության պատճառը, բնականաբար, նահատակի կաթոլիկ դավանանքը լինել էր կարող: Առաջաբանում Հ. Մանանդյանը բացատրում է. «հրատարակած բնագրից դուրս մնացած վկայաբանական հատվածները վերաբերում են XVIII դարի կամ նորագույն ժամանակների նահատակներին, և բնագրի մյուս պակասները ևս մեծ մասամբ այդ շրջանից կարող են լինել»⁸:

Վիեն. 160 ձեռագրում (հայերեն-տաճկերեն Տաղարան) կարգում ենք (172ա). «Երգ առ սուրբ վկայն Քրիստոսի տէր Միքայել, որ ի Բրգնիկ գեղջէ ասացեալ ի նոյն Ստեփաննոս վարդապետէ մերմէ Եւդոկիացոյ: Ամենառատ հայրն շնորհաց, բաշխող բարեաց և պարգևաց են» Ա-Ք⁹: Նույնի համառոտ տարբերակը գտնում ենք Վիեն. 514 Տաղարանում¹⁰:

Մ. Չամչյանը խիստ հակիրճ մի նախադասությամբ է անդրադառնում Միքայել Սեբաստացուն. «Յորում ամի (ԹՃՄՁ,՝ 1707 թ. – ն. Ս.)» նահատակեցաւ և ի Սեբաստիա երանելի տէր Միքայել Բրգնիկցի՝ կախեալ ի փայտէ, իսկ անձինք, որք ի պատճառս այսր խոռովութեան մատնեցան ի բանտ, ոմանք ի նոցանէ յաքսորս առաքեցան, և կէսք բազում տուժելով զերծան, ընդ որս և տէր Կարապետ, և ոմանք ևս ի բանտի անդ մեռան»¹¹:

Այս մասին փոքր-ինչ ընդարձակ է գրում Մ. Օրմանյանը: Ըստ նրա՝ Կոմիտասի¹² նահատակությունից մի քանի օր անց լուր է հասնում Կ. Պոլիս, որ Սեբաստիայում կախաղան է բարձրացվել Միքայել Բրգնիկցի քահանան: Որպես նահատակության պատճառ նա նշում է տեղական երկպառակությունները, որոնք հրահրել էր Միքայելը՝ հրաժարվելով կրոնափոխությամբ ազատվելու ա-

⁷ Տե՛ս Հ. Աճառյան, *Հայոց անձնանունների բառարան*, հ. Գ, Երևան, 1946, էջ 361:

⁸ *Հայոց նոր վկաները* (1155-1843), աշխ.՝ Յ. Մանանդեանի և Հ. Աճառեանի, Վաղարշապատ, 1903, էջ XI:

⁹ Յ. Տաշեան, *Յուցակ հայերէն ձեռագրաց*, Վիեննա, 1895, էջ 468 (այսուհետ՝ Տաշեան, *Յուցակ*), հմմտ.՝ *Յուցակ հայերէն ձեռագրաց Մխիթարեան մատենադարանին ի Վիեննա*, հ. Բ, կազմեց՝ Հ. Ոսկեան, Վիեննա, 1963, էջ 684բ (այսուհետ՝ Ոսկեան, *Յուցակ*): Վիեն. 781 ձեռագրի, որ «Հատակոտորֆ» է, (Ժէ, թղ. 8բ), նկարագրության վերջում կարդում ենք. «Վարֆ տէր Միխայելի, համեալ ի դիւանէ Անտոնեան ուխտի, Կ. Պոլիս, 1903, հմմտ. Թեղեան Մ. Մ. Վ., *Բրգնիկի նախավկայ առաքեալը*, Պէյրուք, 1959»: Յավոֆ, վերջին երկու նյութը չունենք ձեռքի տակ: Տե՛ս Ոսկեան, *Յուցակ*, էջ 343:

¹⁰ Տե՛ս Տաշեան, *Յուցակ*, էջ 986:

¹¹ Մ. Չամչյան, *Հայոց պատմություն*, հ. Գ, Երևան, 1984, էջ 755:

¹² Խոսքը պատմագիր Երեմիա Չելեպի Քեռնուրեյանի եղբոր մասին է. Մ. Օրմանյանը թե՛ Կոմիտասի, և թե՛ Միխայելի նահատակության համար մեղադրում է լատին եկեղեցուն և նրա ներկայացուցիչներին՝ իրենց հետևորդների նկատմամբ վարած անխոհեմ և ոչ ուղղափառ քաղաքականության համար. տե՛ս *Ազգապատում* Բ, էջ 3194-5:

ուշարկից: 1707 թ. ապրիլի 19-ին Սեբաստիայում կաթոլիկ (և հավանաբար խառնակուլությունների մասնակից) լինելու մեղադրանքով ձերբակալված երեք հայերին հարցաքննության ժամանակ միանում են ևս երեքը: Միքայել քահանային էլ՝ որպես խառնակուլության տարածողի (ըստ Մ. Օրմանյանի՝ Բրգնիկում կաթոլիկության սկզբնավորողը Միքայել Սեբաստացին կարող էր լինել), ձերբակալում են ապրիլի 20-ին, և 21 օր բանտում փակելուց հետո (մայիսի 11 – ն. Ս.) մահվան վճիռ կայացնում¹³: Թեև չափածո վարքը նահատակության օրը դնում է մայիսի 5-ին¹⁴, սակայն Վիենն. 781 ձեռագրի նկարագրության մեջ (Հատակոտորք, Ժէ. միավոր) կարդում ենք. «...Մարերի Դ. և Մայիսի ԺԱ. Վարք և մարտիրոսաբանությունն տեսնոն Միքայելի գերահուշակ քահանային և նահատակին Քրիստոսի: Փառաւորեալ վկայն Քրիստոսի էր ծննդեամբ ի քաղաքէ Խարբերդու, զաւակ բարեպաշտ ծնողաց»¹⁵, իսկ Մ. Օրմանյանը մեկ այլ «աղբյուրի» հայտնած տվյալին (որ է 1707 թ. մայիսի 11) վերաբերող ուղղում է անում նշելով, որ 1707 թ. մայիսի 11-ի փոխարեն 10-ն է համընկնում շաբաթ օրվա հետ¹⁶:

Այսպիսով ունենք նահատակության երեք տարբեր ամսաթիվ՝ մայիսի 5, մայիսի 10 և մայիսի 11: Քանի որ Մ. Օրմանյանը չի նշում, թե այդ հաշվարկը որ տոմարով է կատարել, ուստի Հին և Նոր տոմարով մեր հաշվարկը ցույց տվեց, որ այդ երեք ամսաթվերից շաբաթ օր է եղել Նոր տոմարով 1707 թ. մայիսի 10-ը: Հաշվեցինք նաև 1708 թ. մայիսի 5-ի, 10-ի և 11-ի համար՝ դարձյալ թե՛ Հին և թե՛ Նոր տոմարով: Այդ երեք օրերից միայն մայիսի 5-ի համար ունեցանք շաբաթ օր, այն էլ՝ Նոր տոմարով միայն¹⁷:

Փաստորեն մեր հաշվարկները նշված օրերի համար համընկան միայն Նոր տոմարի դեպքում: Նահատակության թվականի համար ստանում ենք երկու տարբերակ՝ 1708 թ. մայիսի 5 (տարեթիվն ու ամսաթիվը՝ ըստ չափածո, Զմ. 1041 ընդարձակ վարքի) և 1707 թ. մայիսի 10 ըստ Մ. Չամչյանի, Մ. Օրմանյանի, Հ. Աճառյանի և այլ ձեռագրական տվյալների:

Զմ. 1041 ձեռագիրը, որ Սեբաստիայի պատմության մի հատված է պարունակում, Միքայել (Բրգնիկցի) Սեբաստացու վերոհիշյալ չափածո վարք-վկայաբանությունից բացի ունի նաև նրա կյանքի և նահատակության ընդարձակ, առավել մանրամասն պատմությունը: Իսկ Զմ. 997 ձեռագրում եղած նյութը միայն Միքայելի կյանքի պատմությունն է՝ «Համառօտ բովանդակութիւն երանելոյն սրբոյն Միքայելի վկայի նահատակելոյ ի Սեբաստիա» խորագրով:

¹³ Տե՛ս նույն տեղում:

¹⁴ Տե՛ս ՄՄ 4993, 118ա, նաև Զմ. 1041, 16բ:

¹⁵ Ոսկեան, Յուցակ, էջ 343բ:

¹⁶ Տե՛ս Ազգապատում Բ, էջ 3194:

¹⁷ Շաբաթվա օրը որոշելու համար օգտվել ենք Հ. Բաղալյանի կազմած աղյուսակից. տե՛ս Հ. Բաղալյան, Օրացույցի պատմություն, Երևան, 1970, էջ 35:

Թե՛ ՄՄ 4993, թե՛ Զմ. 1041, թե՛ 281 ձեռագրերը կաթոլիկ հեղինակների գրչի են պատկանում: ՄՄ 4993 ձեռագրի չափածո վարք-վկայաբանությունն համեմատ Զմ. 1041 և 281 ձեռագրերի տեղեկություններն ավելի ընդարձակ են և մանրամասն: Այստեղ տեսնում ենք նաև ՄՄ 4993 ձեռագրում տեղ գտած չափածո գրվածքներից առաջինը բովանդակային անխախտ շարադրանքով, թեև ունի երկու տողի բացթողում, առանձին տառասխալներ և մանր անհամաձայնություններ: ՄՄ 4993 ձեռագիրն ունի «Կարճառօտ պատմութիւն ոտանաւոր վասն նահատակութեան տէր Միքայէլին, որ ի վերայ կաթօլիկէ հաւատոյն կախեալ եղև զպարանոցէ 1708 ՌՁԸ., մայիսի Ե.», իսկ Զմ. 1041-ը՝ «Հոս կը դնեմ տէր Միքայէլի վրա գրուած ոտանաւորներ, զոր յորիներ է երանելի վկային վրա Գրիգոր վարդապետ Լեոպոլսեցի¹⁸՝ ականատես, ժամանակակից և վկայ արժանահաւատ, որ այս կողմերը՝ Սեբաստիա և Եւզոկիա, երկու-երեք անգամ շրջած է և քարոզած կաթոլիկէ վարդապետութիւն Եւզոկիա քաղաքն, ինչպէս յայտնի է իր երկայն նամակէն կամ մատենէն առ Եւզոկիացին¹⁹: Ոտանաւոր նահատակին տէր Միքայէլ Սեբաստիայ, ի գիւղէն էր Բրզնիկցի» խորագիրը: Ստորև ներկայացնում ենք այդ չափածո բնագիրը՝ հիմք ընդունելով Զմ. 997 ձեռագիրը (4բ-5ա), որն ունի հետևյալ վերնագիրը. «Հետագայ ոտանաւորս զերանելոյ վկայէս է՝ յորինեալ ի Գրիգոր վարդապետէ Լեոպոլսեցոյ յականատես, ժամանակակից և յարժանահաւատ վկայէ, որ և յայնոսիկ կողմանս երկիցս և երիցս երթեալ շրջեցաւ քարոզութեամբ և է սա ինքն նախկին սերմանիչ ուղղափառութեան յԵւզոկիա քաղաք, որպէս յայտ է ի բուն իսկ յինքնագիր թղթոյ նորա առ Եւզոկիացիս: Ոտանաւոր նահատակին տէր Միքայէլ Սեբաստիա, ի գիւղէն էր Բրզնիկցի»:

Ընդ հազար և ութ թուականին,
 Եօթն հարիւր²⁰ կցորդին (1708),
 Սեբաստիա²¹ ոմանք մատնին,
 Թէ կաթոլիկ հաւատս²² ունին:

Կալեալ զնոսա, առեալ տարին,
 և շղթայիւք²³ բանտն դրին²⁴,
 Միում ատուր²⁵ կիրակէին,
 Զտէր Միքայէլ խնդրէին²⁶:

¹⁸ Այս Գրիգոր Լեոպոլսեցին կամ Լեհաստանցին և ՄՄ 4993-ի (84բ) գրիչ միսիոներ կաթոլիկ ֆահանա Գրիգորը նույն անձն է:

¹⁹ Հավանաբար պետք է կարդալ «Եւզոկիացիսն» կամ «Եւզոկիացիս»:

²⁰ ՄՄ4993, Զմ. 1041 + այլ

²¹ ՄՄ4993 Սեբաստիոյ

²² ՄՄ4993 զկաթօլիկ հաւատն

²³ ՄՄ4993 շխտայիւք

²⁴ ՄՄ4993 դնին

²⁵ ՄՄ4993 Միումումն ատուր

²⁶ ՄՄ4993 Տէր Միքայէլին խնդիր եղին *փիս* ԶՏէր Միքայէլ խնդրէին | Զմ. 1041 Կալեալ... դրին / Միում ատուր... խնդրէին *փիս* Միում ատուր... խնդրէին / Կալեալ... դրին

Սա գիւղէն²⁷ էր, որ Բրգնիկ,
Անդ բնակէր, բայց շէր բնիկ,
ըՍտացեալ էր գաւակս²⁸ հինգ²⁹,
Երկուքն՝ արու³⁰, երեքն՝ աղջիկ:

Կարճ էր վիզն, վստահ խօսէր³⁴,
Լանքը³⁵ բոլոր, մօրվօք³⁶ շէկ էր,
Յիսուն³⁷ և եօթն ամաց էր,
Մը³⁸ և տասն ամաց քահանայ³⁹ էր:

Վասն այսորիկ ոչ գողացաւ⁴³,
Ամենեցուն յայտնի ցուցաւ,
Նախանձելի երևեցաւ,
Նախատանաց դէմ ոչ դարձաւ⁴⁴:

Ըստ վերոյգրեալ⁴⁶ էր վկային⁴⁷,
Հինգն լցեալ էր մայիսին,
Օրն⁴⁸ շաբաթ, յետ կէօրին,
Չուան⁴⁹ եղին պարանոցին:

Կարճահասակ, ծիծաղերես,
Ճշմարտասէր, բարետէս³¹,
Խիստ բան չգտանես³²,
Վարուք պարկեշտ, խոնարհ և հեզ³³:

Ուսուցանել⁴⁰ անձանձիր էր,
Յընթերցմունս⁴¹ Սուրբ գրոց էր,
Ճշմարտութեամբ⁴² ծանուցանէր,
Ամենեցուն և վկայէր:

Աւետարանին հաւատաց,
Խրատ⁴⁵ Փրկչին ստոյգ գիտաց,
Չանձն իւր ետ վասն ոչխարաց,
Որպէս հովիւ քաջ կատարեաց:

Նախատանօք⁵⁰ կատարեցաւ,
և ի յաղբես⁵¹ թաղեցաւ,
Մարմնով⁵² աստ⁵³ կատակեցաւ,
Հոգովն⁵⁴ յերկինս պսակեցաւ⁵⁵:

²⁷ ՄՄ4993 ի գեօղ

²⁸ ՄՄ4993 գաւակիս

²⁹ Ձմ. 1041 հինկ

³⁰ ՄՄ4993 արուփ

³¹ ՄՄ4993 բարեպէս

³² ՄՄ4993 Սուտ բան ի նա ոչ գտանես *ի/ս* Խիստ բան չգտանես

³³ Ձմ. 1041 *չ/ք* Խիստ բան... և հեզ

³⁴ Ձմ. 997 խօսիք

³⁵ ՄՄ4993 Լայնիք

³⁶ ՄՄ4993 մորվուփ, Ձմ. 1041 մորվոփ

³⁷ ՄՄ4993 Երեսուն

³⁸ ՄՄ4993 Միօյ

³⁹ ՄՄ4993 քահանայ

⁴⁰ ՄՄ4993 Յուսուցանելն

⁴¹ ՄՄ4993 և յընթերմունս, Ձմ. 1041 Ընթերմունս

⁴² ՄՄ4993 Ճշմարտութիւն

⁴³ ՄՄ4993, Ձմ. 1041 գողացաւ

⁴⁴ ՄՄ4993 ոչ դէմ դարձաւ *ի/ս* դէմ ոչ դարձաւ

⁴⁵ ՄՄ4993 Չխրատ

⁴⁶ Ձմ. 1041 վերոգրեալ

⁴⁷ ՄՄ4993 թուականին

⁴⁸ Ձմ. 1041 + էր

⁴⁹ ՄՄ4993 Չուանն

⁵⁰ ՄՄ4993, Ձմ. 1041 Կախաղանփ

⁵¹ ՄՄ4993 յաղբիւղն, Ձմ. 1041 յաղբու

⁵² ՄՄ4993, Ձմ. 1041 Մարմնովն

⁵³ ՄՄ4993 աստի

⁵⁴ ՄՄ4993 Հոգովն, Ձմ. 1041 Հոգով

⁵⁵ Ձմ. 997, 4բ-5ա, հմմտ. ՄՄ 4993, 118ա-9ա, Ձմ. 1041, 16բ-7ա:

Չափածո վարք-վկայաբանությունից պարզ են դառնում Միքայել Սեբաստացու կյանքի հետևյալ մանրամասները. եղել է հոգևորական (11 տարի քահանայական ծառայության մեջ), ապրել է Բրգնիկում, բայց ծնունդով այդտեղից չի եղել, ունեցել է 5 երեխա՝ 3 աղջիկ, 2 տղա, մատնություն մեջ նահատակվել է կաթոլիկություն դավանելու պատճառով 1708 թ. մայիսի 5-ին, շաբաթ օրը, 57 տարեկան հասակում: Չափազանց հետաքրքրական է արտաքին տվյալների նկարագրությունը, մանավանդ, երբ նշվում է մարմնական որևէ թերություն կամ «արատ»: Սա արդեն վարք-վկայաբանությունների ուշ շրջանի պատումներին է բնորոշ, առավելապես Հայսմավուրքի «Ծերենցյան» կոչվող խմբագրության սյուժեին է մոտ, երբ վկան որևէ անհասանելի և կատարյալ մեկը չէ, այլ մարդկային թերություններով օժտված հասարակ մահկանացու, որ, սակայն, կամքի և հավատարմության մեծ օրինակ կարող է լինել: Միքայելը՝ կարճահասակ էր, գեր, կարճ վիզ ուներ: Այս հատկանիշները բացասական երանգավորում ունեն: Դրանք թվարկվում են արտաքինի այլ մանրամասներին զուգահեռ: Իսկ ներքին հատկանիշները՝ ի հակակշիռ մարմնական թերությունների, զարդարում են Միքայել վկային. նա ճշմարտասեր է, բարի, չի ստում, վարքով խոնարհ է և հեզ: Վարքագիրը, փաստորեն, փորձել է մարմնական «պակասությունները» լրացնել հոգևոր առավելություններով:

Վարքագիրը Գրիգոր Լեոպոլտեցին է, որ կոչվել է նաև Լեհաստանցի, եղել է կաթոլիկ հոգևորական և միսիոներ, նշանավոր հայագետ Կղեմես Գալանոս Թեատինյանի աշակերտը: 1692 թ. նա առաջին անգամ եկել է Եւրոպիա և Սեբաստիա (նաև Բրգնիկ)⁵⁶, քարոզել Հռոմեական կաթոլիկ եկեղեցու վարդապետությունը և բազմաթիվ հետևորդներ ձեռք բերել, ապա նույն տարում վարդապետական երկար նամակ է գրել «առ Եւրոպիացիս»: Սակայն Չմ. 1041 ձեռագրի հեղինակ-գրիչը, թեև նշում է այդ թվականը, սակայն կասկած է հայտնում այդ առնչությամբ՝ պնդելով, որ հեշտ չէ ճշգրիտ թվական որոշել, քանի որ Եւրոպիայի, Սեբաստիայի, Բրգնիկի և Կյուրենի կաթոլիկությունն ավելի հին է⁵⁷, հին կյուրենցիներին որպես կաթոլիկների է հիշում նաև Աբրահամ կաթողիկոսը⁵⁸, և որ Սեբաստիայի տեղական ավանդությունները ևս այլ բան են հա-

⁵⁶ Այս թվականն է հայտնում նաև Չմ. 1046 ձեռագրի անանուն գրիչը (5բ-6ա):

⁵⁷ Տե՛ս Ա. Պատրիկ, Պատմագիրք-Յուշամատեն Սեբաստիոյ և գաւառի հայութեան, հ. Ա, Պէյրոս, 1974, էջ 521-2:

⁵⁸ XVII-XVIII դդ. ունեցել ենք Աբրահամ անունով Ամենայն հայոց երկու կաթողիկոս, առաջինը՝ Աբրահամ Բ Խոշաբեցին է, հայտնի է նաև որպես Բաղիշեցի, Մշեցի, Քեղեցի (1677-1734 թթ.), հայոց կաթողիկոսական գահին է բազմել 1730 թ., երկրորդը՝ Աբրահամ Գ Կրեաացին է, ծննդյան թիվն անհայտ, Ամենայն հայոց կաթողիկոս՝ 1734-37 թթ.՝ հաջորդելով վերոհիշյալ Աբրահամ Բ-ին, մահացել է 1737 թ., տե՛ս «Քրիստոնյա Հայաստան» հանրագիտարան, Երևան 2002, էջ 9-10: Քանի որ վերջինս ոչ միայն հոգևորական է եղել, այլ նաև պատմագիր, կարծում էինք, որ «Աբրահամ կաթողիկոսը կյուրենցիներին որպես կաթողիկոս է հիշում (Ն. Ս.)» հատվածը կարող էր վերաբերել Աբրահամ Գ Կրեաացի

վաստում⁵⁹: Մինչդեռ 1692 թ. Գ. Լեոպոլսեցին իսկապես եղել է Սեբաստիա նահանգում (1622 թ. Ուրբանոս պապի հաստատած Պրոպագանդայի կաթոլիկ դպրոցի քարոզչության գործով, որի աշակերտն էր), նախ՝ Թոխատում, հետո՝ Սեբաստիայում և Բրզնիկում: Կաթոլիկ պրոպագանդան Փոքր Հայքում մեծ տարածում չի գտել՝ առավելապես հաջողելով Բրզնիկ գյուղում և Թոխատում, մասամբ՝ Կյուրենում և Սեբաստիայում⁶⁰:

Կաթոլիկ քարոզչությունն առավել նպաստավոր հող գտավ Թոխատում, որ դարձավ նահանգի կաթոլիկ հասարակության վարչական կենտրոնը, և որից կախման մեջ էին Սեբաստիայի, Բրզնիկ գյուղի և Կյուրենի համայնքները⁶¹: 1713 թ. Գրիգորը կրկին այցելել է Բրզնիկ, հետո՝ Թոխատ, սակայն 1715 թ. բանտարկվել է, ապա՝ միջնորդությամբ և գումարով ազատ արձակվել⁶²: Զմ. 1046-ի անանուն հեղինակ-գրիչը գրում է, որ թեև Գրիգոր Լեոպոլսեցին համարձակորեն իրեն համարում է կաթոլիկ առաջին քարոզիչը Թոխատում, սակայն Միքայել երեցի վարքագիրն այդ դերը հատկացնում է վերջինիս: Երբ 1707 թ. Միքայել երեցը նահատակվեց, Սեբաստիայում, Բրզնիկում և Թոխատում արդեն բազմաթիվ կաթոլիկներ կային, և Միքայելն ինքն է կաթոլիկություն քարոզել վերոնշյալ վայրերում: Բացի այդ 1769 թ. Հոռմի ս. Աթոռին ուղղված նամակում բրզնիկցիները նշում են, որ Միքայել երեցի նահատակությունից 6 տարի անց՝ 1713 թ., Բրզնիկ է գալիս Գրիգոր Լեոպոլսեցին⁶³:

Զմ. 1041 ձեռագրի անանուն գրիչը հայտնում է. «...Յամի 1707 ՌՃՄԶ, երկու ակնաւոր մարտիրոսներ ունեցաւ հայ ազգը, մէկը՝ Կ. Պօլիս՝ տէր Կոմիտաս⁶⁴ քահանայ՝ որդի տ. Մարտիրոսի, որ ընդունեցաւ մարտիրոսութեան պսակը Ին. հոկտ. գլխատմամբ, երկրորդ՝ տէր Միքայել քահանայ Բրզնկայ,

պատմագիր-կաթողիկոսին, սակայն նրա «Պատմության» մեջ չհանդիպեցինք նման հիշատակության (տե՛ս Աբրահամ կաթողիկոսի Կրետացոյ Պատմագրութիւն անցիցն իւրոյ և նատր-Շահին պարսից, Վաղարշապատ, ՌՅԺԹ.-1870, կամ Աբրահամ Կրետացի, Պատմություն, Բնական բնագիր՝ ռուսերեն թարգմանությամբ, առաջաբան և ծանոթություններ՝ ն. Զորղանյանի, Երևան, 1973): Մնում է ենթադրել, որ, եթե կաթոլիկ միջավայրում հոգևոր առաջնորդին կաթողիկոս են կոչում, ապա հավանական թեկնածուն Աբրահամ Արծիվյանն է՝ 1749 թ. Կիբանանում գտնվող Զմմաթի մայրավանքի հիմնադիրը: Մասնավանդ որ Զմ. 1046 ձեռագրում (Ցբ) ուղղակիորեն նշվում է, որ ունի վարդապետ կամ եպիսկոպոս չի եկել Կյուրեն՝ կաթողիկոսություն փարոզելու, քանի որ կյուրենցիները հնուց ի վեր կաթոլիկներ են հիշատակվում, և որ այդ մասին գրված է Աբրահամ կաթողիկոսի «Տմար»-ի մեջ:

⁵⁹ Տե՛ս Զմ. 1041, 15ա:

⁶⁰ Տե՛ս Ա. Պատրիկ, նշվ. աշխ., էջ 521-3:

⁶¹ Տե՛ս նույն տեղում:

⁶² Տե՛ս նույն տեղում, նաև Զմ. 1046, 5բ:

⁶³ Տե՛ս Զմ. 1046, 6ա-8ա:

⁶⁴ Երեմիա Քյումուրճյանի եղբայրը:

որուն համար կը գրէ (Պտմ. հայ., հտ. Գ., գլ. ԽԳ.)⁶⁵, յորում ՌՃՄԶ. (1707) ամի նահատակեցաւ և ի Սեբաստիա երանելի տէր Միքայել Բրզնիքցի՝ կախեալ զփայտէ, իսկ ընդարձակ պատմութիւնը գրուած է հին ժամանակէ այլևայլ անձինքներէ. հոս կը համառօտեմ և, եթէ Տէր հաճի, կը գրեմ առանձին տետր»⁶⁶ :

Այս հատվածից հստակ երևում է, որ Միքայել Սեբաստացու վարքը կամ նահատակության պատմությունը գրի են առել մեկից ավելի անձինք, ուստի նրա մասին անդրադարձների գուցե հետագայում հանդիպենք նրա ժամանակակից և ավելի ուշ շրջանի ձեռագրերում, հատկապես՝ հայ կաթողիկ միջավայրում:

Համադրելով բոլոր տվյալները՝ կարող ենք ներկայացնել Միքայել Սեբաստացու կենսագրությունն առավել ընդարձակ և մանրամասն: Ըստ Զմ. 1041 ձեռագրի՝ Միքայելը ծնվել է Խարբերդում 1650-2 թթ., 3-4 տարեկան հասակում որբ է մնացել: 1655 թ. Սեբաստիայի Բրզնիկ գյուղից Խարբերդ գնացած ոմն Խաչատուր նրան բերել է Բրզնիկ:

Եթե նրան Բրզնիկ են տարել 1655 թ.՝ 3-4 տարեկան հասակում, ուրեմն պետք է որ ծնված լիներ 1651-1652 թթ.: Ըստ չափածո վարքի՝ Միքայելը նահատակվել է 1708 թ., իսկ ըստ այլ տվյալների՝ 1707 թ.: Նահատակության ժամանակ նա երեսունյոթ (ըստ ՄՄ 4993-ի) կամ հիսունյոթ (ըստ Զմ. 1041-ի և Զմ. 997-ի) տարեկան էր: Հետհաշվարկով առաջինի դեպքում ծնվել է 1671 թ., երկրորդի՝ 1651 թ.: Ճիշտ է երկրորդը, իսկ 37-ը գրչական սխալի արդյունք է:

Զմ. 997 ձեռագրում (5ա), որտեղ շարադրված է «Համառօտ բովանդակութիւն երանելոյն սրբոյն Միքայէլի վկայի, նահատակելոյ ի Սեբաստիա» վերնագրված վարք-վկայաբանությունը, կարդում ենք. «Յոտանաւորէ աստի բաց ի վերոյ գրելոցս քաղի նախ թէ՛ Ա. ծնունդ երանելոյն նահատակին եղև յամի Տեառն 1651: Քահանայութիւն նորա ի հասակ 46 ամաց՝ 1694, Գ. նահատակութիւն նորա ի հասակի 54 ամաց և ի 5 մայիսի 1408, իսկ գալուստ նորա ի Բրզնիք ըստ այլոց համարի լինել յամի 1640 քսանամեայ գոլով»: Գրիչը թվականների սխալ է թույլ տվել. եթե ծնվել է 1651 թ., քահանա ձեռնադրվել 46 տարեկանում, ապա դա պիտի լիներ 1697 թ., և ոչ 1694 թ.: Բացի այդ՝ նահատակությունը չէր կարող ծնունդից մոտ երկու դար առաջ լինել: Ինչպես տեսնում ենք, այս ձեռագրի ունեցած տվյալները զգալի շփոթ են առաջացնում առանց այն էլ ճշգրտման կարոտ որոշ հարցերում: Ամենայն հավանականությամբ, բոլոր տարեթվերում 4 թիվը պետք է փոխարինել 7-ով. այսպես՝ ձեռնադրվել է 1697, Բրզնիկ է եկել 1670, նահատակվել՝ 1708 թ. 57 և ոչ 54

⁶⁵ Հապավումները գրչինն են, վերջինս հավանաբար օգտվել է Մ. Զամյանի Հայոց պատմություն (Վենետիկ, 1786, վերահրատ.՝ Երևան, 1984, հ. Գ, էջ 755) աշխատությունից:

⁶⁶ Բնագիրը ներկայացված է նույնությամբ, իսկ կետադրությունը մերն է:

տարեկան հասակում: Եթե 1670 թ. նա 20 տարեկան էր, ուրեմն պետք է ծնված լիներ ոչ թե 1651, այլ 1650 թ.:

Զմ. 1041-ի ընդարձակ շարադրանքը, Զմ. 1046-ի ունեցած տվյալները, Մ. Չամչյանը, Մ. Օրմանյանը, ապա նաև Հ. Աճառյանը, որպես նահատակության տարեթիվ, նշում են 1707-ը: Իսկ ըստ Զմ. 997 ձեռագրի և չափածո վարք-վկայաբանության՝ նահատակության թվականը 1708-ն է: Այս դեպքում 57 տարվա հետհաշվարկով ծննդյան թվականի համար ստանում ենք 1650: Ստացվում է 1 տարվա տարբերություն (1651-ի համեմատ), իսկ թվի գրությունը՝ «Էթ/եալթ-ուլթ» ձևը գրչական շփոթ պետք է դիտել: Ուստի եթե Միքայելի ծննդյան համար ընդունում ենք 1651-ը, նահատակության տարին 1708 թ. է, իսկ 1650 թ.-ի դեպքում՝ 1707 թ.: Ուրեմն փոքրիկ Միքայելին Բրզնիկ են տարել 5, իսկ 1708 թվականի դեպքում՝ չորս տարեկանում:

Փաստորեն թե՛ ծննդյան, թե՛ նահատակության թվականները մեկական տարվա անհամաձայնություն ունեն, և եթե դա սխալագրության արդյունք չէ, ապա տարբեր տոմարական հաշվարկների հետևանք պետք է դիտել:

Խաչատուրը որդեգիր զավակին դաստիարակում և կրթության է տալիս տեր Հովհաննես քահանա Մարկոսյանի մոտ, ով հետագայում Միքայելին ամուսնացնում է իր մինուճար դստեր հետ: 1697 թ. մահանում է Հովհաննես քահանան, և 1698 թ. Սահակ արքեպիսկոպոսը Միքայելին իր երկու ընկերների հետ Ս. Նշան եկեղեցում⁶⁷ ձեռնադրում է քահանա⁶⁸ կոչելով տեր Միքայել, տեր Աստվածատուր և տեր Գասպար⁶⁹:

Ըստ Զմ. 1041 ձեռագրի՝ քառասնօրյա կրթության ընթացքում Միքայելը «...Հոգույն Սրբոյ շնորհքով ճանչցաւ կաթողիկէ դաւանութեան ստուգութիւնը և Հոռովմայ աթոռոյն և հայրապետին իշխանութիւնն ամէն ազգաց վրա»⁷⁰: Միքայել քահանան ապրում է բարեպաշտ, օրինակելի, աշխատասեր, ուսումնասեր, համեստ և առաքինի կյանքով՝ «Հեռու էր դատարկաբանութենէ, և պարապ խօսք բնաւ չէր ըներ, և ասոր կը վկայէ ականատես և ականջալուր պատմա-

⁶⁷ «Ս. Նշան վանք» ու «Ս. Նշան եկեղեցի» արտանայտությունները գրեթե միշտ որպես հոմանիշ են գործածվել: Խոսքը, հավանաբար, Սեբաստիայի Ս. Նշան մայրավանքի մասին է, որ թեմակալ առաջնորդանիստ է եղել:

⁶⁸ Հաշվի առնելով Ս. Նշանի կարգավիճակը և ստեղծված կրոնաֆաղափական լարվածությունը՝ հնարավոր չէր առանց նախապայմանի ֆահանա ձեռնադրել մեկին, ում մասին հայտնի էր, թե կաթողիկ վարդապետության հետևորդ է, ուստի հավանաբար այս դեպքում ևս տեղի են ունեցել այնպիսի իրադարձություններ, որոնց մասին այդքան արտնդադ հայտնում է Սիմեոն Երևանցի կաթողիկոսը: Ազգի կրոնական թշվառ վիճակը նկարագրելով՝ նա խոսում է ստոյբամբ, գումարով կամ հովանավորող որևէ իշխանի հետ համաձայնությամբ հոգևորական ձեռնադրվող այդ «ախտաւորներ»-ի մասին. տե՛ս Ա. Օհանջանյան, *Բանալի ճշմարտութեան*, Երևան, 2015, էջ 60-1:

⁶⁹ Զմ. 1041, 15բ, տե՛ս նաև Զմ. 1046, 8ա:

⁷⁰ Նույն տեղում:

գիրը⁷¹, թէ՛ ոչ ինքը դատարկ բան մը կիսուէր և ոչ ուրիշին խօսել կու տար իր առջևը: Քարոզութեան մէջ յորդ էր, Բրգնիկէն զատ կը քարոզէր Եւրոպիա, Աբրահամի և այլ տեղեր, ուր որ երթար, նիւթ բանից կաթողիկէ վարդապետութեանն էր: Ականատես պատմիչը կը վկայէ, որ երեկոյէ մինչև առաւօտ բոլոր գիշերը կը քարոզէր կամ կը մեկնէր աստուածային Սուրբ գրքերը, կը բորբոքէր ամենքն ի սէրն Աստուծոյ և ծանօթացնէր կաթողիկէ վարդապետութիւնը⁷²:

Ըստ Զմ. 1041-ի՝ 1707 թ. ապրիլի 11-ին սաստիկ հալածանք է սկսվում կաթողիկ հայերի⁷³ նկատմամբ, որոնց մեղադրում էին իշխանութեան դեմ կազմակերպած ապստամբութեան մէջ⁷⁴. «Այս զրպարտութիւնն ընողները հայեր էին և Ս. Նշանի առաջնորդն⁷⁵ Աստուածատուր Թմբուկ» (14ա): Զերբակալվում են Մելքիսեթ Սուքիասենց, Պետրոս Լանչաջի, Առաքել Փոստալճոնց, նաև գյուղացի Եմիրիանոս, Մինաս Լեփլեփիշի և կօշկ[ակ]ար Արափչան, ընդհանուր թվով վեց անձ⁷⁶: Նրանց դատարան տանողները և ամբաստանողները հայեր

⁷¹ Գրիգոր Առաքելեցուն նկատի ունի:

⁷² Զմ. 1041, 15բ:

⁷³ Հայ կաթողիկէներին անվանել են նաև «ախարամներ». տե՛ս Ա. Օհանջանյան, *նշվ. աշխ.*, էջ 65:

⁷⁴ Միշակայրը, որտեղ զարգանում են դեպքերը, ներառում է Կ. Պոլսի փառաբանական և հոգևոր իշխանությունների շրջանակը: Կաթողիկ հայերի՝ Կ. Պոլսի պատրիարքական աթոռը ձեռք բերելու փորձերը տևում են երկար տարիներ (XVII դարի կեսերին) և ընդհատվելով շարունակվում 1700-14 թթ.: Տերությունը փառաբանում էր այդ եղբայրասպան կոիվները՝ իրավում տալով նրանց, ումից գումարներ էր ստանում. տե՛ս Հ. Գրիգորիս ծ. վ. Գալէֆեարեան, *Կենսագրութիւններ երկու հայ պատրիարքներու և տասն եպիսկոպոսներու և ժամանակին կաթողիկէայք*, Վիեննա, 1915, էջ 63, 68-70:

⁷⁵ Աբրահամյանի արքեպիսկոպոսական աթոռը մի որոշ ժամանակ (գուցէ մեկ տարի) թափուր էր, երբ 1701 թ. ֆանաններն ու իշխանները միաձայն արքեպիսկոպոս են ընտրում հենց նույն փառաբան Աստուածատուրին (մականունը՝ Թմբուկ). տե՛ս Զմ. 1041, 14ա, նաև Ա. Պատրիկ, *նշվ. աշխ.*, էջ 144: Պ. Չոբանյանը հայտնում է, որ նա ուղեկցել է Ավետիֆ Տիգրանակերտցուն իր աֆրիկյան հանապարհորդությունների ժամանակ (1669-99 թթ., տե՛ս Պ. Չոբանյան, «Ավետիֆ Տիգրանակերտցու մասին», *Կրթեր հասարակական գիտությունների*, Երևան, 1973, Մայիս, էջ 98, 104: Եթե առաջնորդ էր ընտրվել 1701 թ., ստացվում է հանապարհորդություններից երկու տարի անց): Իսկ Գ. Աղանյանը հայտնում է, որ Աստուածատուր վարդապետը մահացել է 1722 թ. հունվարի 13-ին՝ 20 տարի լինելով Աբրահամյանի Ս. Նշան վանքի առաջնորդը: Փաստորեն ունենի Աստուածատուր-Թմբուկի գահակալման տարեթվերը՝ 1701-22: Տե՛ս Գ. Աղանյան, *Դիւան հայոց պատմութեան*, գիրք Ժ. (Մանր մատենագիրք, ԺԵ.-ԺԹ. դար), 1912, էջ 377, 406-8 (այսուհետ՝ *Դիւան հայոց պատմութեան*), նաև Ա. Պատրիկ, *նշվ. աշխ.*, էջ 85, 144, նաև Յովհաննէս Աբրահամյան, *Պատմութիւն Աբրահամիոյ*, աշխ.՝ Բ. Զուգասգեանի, էջ 77, 79-81: Մականունը հանդիպեցինք նաև «Թմբիկ» (տե՛ս Գ. Գալէֆեարեան, *նշվ. աշխ.*, էջ 251) և «Դմբուկ» (տե՛ս *Դիւան հայոց պատմութեան*, էջ 377, նաև Ա. Պատրիկ, *նշվ. աշխ.*, էջ 85, 144) տարբերակներով:

⁷⁶ Մ. արք. Օրմանյանը ևս նշում է վեց անձ, սակայն՝ առանց անուններ տալու. տե՛ս *Ազգապատմութեան* Բ, էջ 3194:

էին, որոնք բերում են նաև երկու սուտ վկա, բայց վկայության սուտ լինելը պարզվում է, և դատավորը մերժում է այն: Սակայն Աստվածատուր արքեպիսկոպոսը, ծնկի գալով դատավորի առջև, «ինքնին սկսաւ ամբաստանել և վկայել բոլորովին ստուծիւններ, և իր ժողովուրդը կաղաղակէր՝ մեղքը մեր վրա, և վարձքը քեզի»⁷⁷: Այնուհետև դատավորը բանտարկության վճիռ է գրում և հանձնում «մուպաշիրին»:

Ըստ Զմ. 997-ի՝ Միքայելին, որպես խոտվության կազմակերպչի, փերեզակի նման հագնված, փնտրում են ամենուրեք և գտնում մկրտության խնջույքի սեղանի շուրջ: Միքայելն իսկույն հասկանում է, որ նորեկները փերեզակներ չեն, քաջալերում է ներկաներին, որ չվախենան, քանզի իր հետևից են եկել: Տեր Միքայելին նախ բղբալի մոտ են տանում, և բղբալի հարցին, թե՞ նա է արդյոք բրգնիկցիներին մոլորեցնող երեց Միքայելը, համարձակ պատասխան տալով՝ միանգամից մահվան է դատապարտվում: Ընդարձակ վարքի հեղինակը կարծես զուգահեռներ է տանում ավետարանական այլ պատմւի հետ՝ Քրիստոսի ձերբակալության և դրան հաջորդող պատմության⁷⁸: Այսպիսով, երկրորդ օրը Միքայելի հետ Բրգնիկից բերում են նաև տեր Գասպարին, նրանց ևս շղթայակապ բանտարկում են՝ ոտքերը կոճղերի մեջ: Միքայելը քաջալերում և ոգևորում է բանտակիցներին⁷⁹: Անանուն գրիչն ականհայտորեն բարձրացնում է կաթոլիկ հոգևորականին և բացասական գծերով ներկայացնում Աստվածատուր արքեպիսկոպոսին ու իր կողմնակից մյուս հայերին: Ըստ Զմ. 997 ձեռագրի՝ ամբաստանողները չեն բավարարվում մինչև կիրակի օրվան սպասելով և պահանջում են օր առաջ երանելուն կյանքից զրկել: Նահատակությունը տեղի է ունենում շաբաթ երեկո (կիրակնամտին) Սեբաստիայի Ս. Աստվածածին եկեղեցու բակում, երբ հավատացյալները եկեղեցի են գնում մասնակցելու երեկոյան աստվածաշտական արարողություններին⁸⁰: Փաստորեն ամբաստանողները ոչ միայն մահ էին պահանջում Միքայելի համար, այլև ցանկանում էին ահաբեկել նրա հետևորդներին:

Ոչ Մ. Չամչյանը, ո՛չ Մ. Օրմանյանն ամբաստանողների անունները չեն տալիս (միայն նշում են, որ դրանք հայեր էին), և միայն Զմ. 1041 ձեռագրի հեղինակ-գրիչն է հայտնում այդ ամբաստանություններին Աստվածատուր արքեպիսկոպոսի բռնական մասնակցության մասին:

Ըստ Զմ. 1041 ձեռագրի՝ Աստվածատուր արքեպիսկոպոսը դիմում է «քեհյային»՝ աղերսանքով և ընծաներով, որպեսզի տեր Միքայելի համար մահվան վճիռ կայացվի՝ առանց նախընթաց քննության՝ նրա հասցեին նորանոր

⁷⁷ Զմ. 1041, 16ա:

⁷⁸ Տե՛ս Զմ. 997, 2բ:

⁷⁹ Տե՛ս Զմ. 1041, 16ա:

⁸⁰ Տե՛ս Զմ. 997, 3բ:

զրպարտություններ անելով⁸¹: Քեհյան ծանուցում է փաշային, և վերջինս հրամայում է կախաղան բարձրացնել Միքայելին: Երբ Միքայելը լսում է եղած վճիռը, ուրախանում և քաջալերում է իր ընկերներին, թե՛ Աստված ուզում է, որ իրենք ևս մարտիրոսությունը ավարտեն իրենց կյանքը: Մայիսի 10-ին՝ ուրբաթ օրը, կուսակալը մահվան վճիռ է կայացնում, առանց դատավորի դատական քննության որոշման, և շաբաթ (մայիսի 11-ին) կեսօրից հետո նրան տանում են «չավուշի» մոտ: Վերջինս սիրալիրություն է ցուցաբերում, անգամ սուրճ է հյուրասիրում և երեք անգամ հորդորում Միքայելին, որ դավանափոխ լինի՝ ընդունելով մահմեդականություն, բայց Միքայելն ամեն անգամ պատասխանում է, որ քրիստոնյա է և Քրիստոսի ծառա: Երբ չավուշը տեսնում է, որ նա դավանափոխ չի լինում, հրամայում է կապել ձեռքերն ու տանել հրապարակ (ըստ Զմ. 997-ի՝ եկեղեցու դռան առջև)՝ կախաղանի, որտեղ էլ Միքայելն ավանդում է հոգին⁸²:

Այնուհետև վարքի ընդարձակ տարբերակում նշվում է, որ հայերը⁸³ հրահանգում են ոմն ժամկոչի աղյուսի մեջ թաղել Միքայելի մարմինը, սակայն օրեր անց բարեպաշտ կաթողիկ մի հայ, փաշայից հրաման առնելով, հանում է մարմինն «այն անարգ տեղէն, որ կը բուրէր հոտ անուշ և բնաւ եղծուած չէր, այլ ամբողջ մնացած», և թաղում քաղաքից դուրս գտնվող «Ս. Քառասուն Մանկունք» կոչվող օտարների գերեզմանատանը⁸⁴, որոնց միանում է նաև այս նոր մարտիրոսը⁸⁵: Ըստ Զմ. 997-ի՝ մարմինը գերեզմանատուն տեղափոխվել է նահատակությունից 2 օր անց՝ 1708 թ. մայիսի 4-ին (4ա): Ստացվում է, որ այն տեղի է ունեցել մայիսի 2-ին, ինչն արժանահավատ չի թվում:

Վարքի վերջում նահատակի սրբությունը փաստող ավանդապատում է ներկայացվում. կախաղանի ճանապարհին գլխից սպիտակ գլխարկն ընկնում է գետնին⁸⁶, մի բորոտ հայ պատանի վերցնում, դնում է իր գլխին, և, անմիջապես բժշկվելով, սկսում է աղաղակել. «Ես ևս կը հաւատամ աստոր վարդապետութեան»⁸⁷:

⁸¹ Տե՛ս Զմ. 1041, 16ա: Այլևս Աստվածատուր արքեպիսկոպոսի անունը չի հիշատակվում: Գ. Աղանյանցը, Ա. Պատրիկը պարզապես լռում են այդ դեպքերի մասին՝ գուցե կրոնական կողմնակալության պատճառով: Հնարավոր է նաև հակառակը՝ վերոնշյալ ձեռագրի անանուն գրիչն իր կրոնական պատկանելությունից ելնելով՝ Աստվածատուրին դրական լույսի ներքո չի ներկայացնում:

⁸² Զմ. 1041, 16ա:

⁸³ Հավանաբար, նկատի ունի ոչ կաթոլիկ հայերին:

⁸⁴ Գրչի որակումն է: Այս գերեզմանատան մասին մանրամասն տե՛ս Ա. Պատրիկ, նշվ. աշխ., էջ 296:

⁸⁵ Այստեղ ևս զգացվում է կաթոլիկ և էջմիածնական հայերի նկատմամբ Զմ. 1041-ի հեղինակի վերաբերմունքը:

⁸⁶ Գրիչը տողատակում նշում է. «Զի սովորութիւն է առ օսմանեանս ի տանել անդ զմահապարտն ի կախաղան արկանել ի գլուխ նորին զգոյակ սպիտակ և մերկացուցանել ի սովորական զգեստուցն, բայց ի շապկէ և այլն»։ Զմ. 997, 3բ:

⁸⁷ Տե՛ս Զմ. 1041, 16ա, նաև Զմ. 997, 3բ:

Քրիստոնյայի նահատակության ժամանակ կամ նրանից հետո որևէ այլա-
կրոն ականատեսի՝ այդ դեպքերից ազդվելը կամ հիվանդությունից բժշկվելն
ու դավանափոխ լինելը սրբախոսական գրականության մեջ սյուժեի ընդուն-
ված և օրինաչափ ձև է: Սակայն Միքայելի նահատակության պատմության մեջ
նորադարձը այլակրոն չէ, այլ նույն կրոնի մեկ այլ ճյուղի հետևորդ. այսինքն՝
այստեղ տարբերակվում են քրիստոնեության կաթոլիկ և առաքելական՝ «էջ-
միածնական» ուղղությունները՝ շեշտելով կաթոլիկության ճշմարտացիությու-
նը: Սա այն կողմնն է, որը համահունչ է Միքայելի ամբաստանության և մատ-
նության գործում գրչի՝ ոչ կաթոլիկ հայերին ուղղված մեղադրանքին:

Ընդարձակ վարքի հեղինակը կարծես հող է նախապատրաստել նահատա-
կի սրբադասման համար: Սրբացման առաջին և ամենաանառարկելի պայմանն
արյան վկայությունը կամ նահատակությունն է, երկրորդը՝ հրաշքի առկայու-
թյունը՝ բժշկություն. «Ուրիշ շատ մը հրաշքներ գործած է երանելին տէր Մի-
քայել իր մահուանէն ետև, զորոնք զանց կընեմ յիշատակել»⁸⁸, երրորդը գերեզ-
մանից եկող անուշահոտությունն է և սրբի մարմնի անապականությունը:

Վկայաբանության ավարտով չի ավարտվում Միքայելի հետ առնչվող
պատմությունը: Նրա անունն արդեն կապվում է իր սերունդների հետ: Ըստ Զմ.
1041-ի՝ վկայի որդիներից մեկը Բաղդազ է գնում, ամուսնանում և մնում այն-
տեղ, իսկ մյուսը՝ Մանուկը, ամուսնանում է Կ. Պոլսում և յուզավաճառ լինելու
համար կոչվում Յաղճի (թուրքերեն բառով): Այստեղ պետք է ավելացնել ՄՄ
4993-ի տվյալները՝ Մանուկի, ավելի ճիշտ՝ նրա որդի Միքայել Սեբաստացու
մասին, ով իր նահատակ պապի նման հոգևորական է եղել. «Յաղազս անուան
և վայելման անձինն՝ Սեբաստիացի դպիր Միքայելին՝ որդւոյ իւզավաճառ Մա-
նուկին, և թոռանն տէր Միքայելին, որ ի Սևաստ նահատակեցեալ՝ վասն սրբոյ
եկեղեցւոյ Հոսմէականի, ի յիսուսաւանդ դաւանութեան գերերջանիկ հաւա-
տոյ...» (106բ), կամ «Յիշատակ է գիրս ...եկեղեցւոյ Սուրբ Սարգսի ի Բրգնիկ,
որ է Հայելի ճշմարտութեան ...տեառն Միքայելէ Եաղճեան կամ Մանուկեան
գրեալ՝ ի վայելումն թոռին նորին սուրբ նահատակին՝ տեառն Միքայելի, ...և
յընթացս բազում ուրեք յիշի անուն նորա և գրի վարք նորին ոտանաւորաւ և
գովեստ նահատակութեան նորին ի Գրիգոր վարդապետէ Բրոբականտացւոյ»⁸⁹,
...և ես՝ Բրքնիկցի տէր Միքայել վ. Շեկեան, ոչ վայել համարեցայ զանուն և
զվարս նորին թողուլ յանկեան ուրեք ղօղեալ...» (ՄՄ 4993, 2բ): Միքայելը հի-
շատակարաններից մեկում ինքն իրեն կոչում է նոտար գրիչ՝ «Գրեցաւ ձեռամբ
տէր Միքայել նօտար գրչէ Սեբաստացոյ, Կոստանդնուպօլիս, Խալաթիեայ...»
(ՄՄ 4993, 84բ):

⁸⁸ Տե՛ս Զմ. 1041, 16ա:

⁸⁹ Նույն Գրիգոր Լեոպոլտեցի-Լեհաստանցիին է:

Միքայել դպրի գրչին պատկանող երկերի թիվը թեև դժվար է որոշել, սակայն մեզ հայտնիների մասին համառոտ.

«Գիրքս այս, որ կոչի Հայելի ազդեցութեան (Ն. Ա.), Բրքնիկցի տէր Միքայելի թոռան, որ ի քաղաքն Սեբաստիա վասն ուղղափառ հաւատոյ նահատակեցաւ, և Եղճի Մանուկի որդի մահտեսի տէր Միքայելի ձեռամբն օրինակեցեալ... թվին Փրկչին 1792...»⁹⁰ կամ նույնի՝ «...օրինակեցեալ եղև ձեռամբ Մանուկեան տէր Միքայել արեղայէ ի Կոստանդնուպօլիս, թուին 1790»⁹¹, «Ճշմարտապէս ծանուցանող զգլխաւորութիւն սրբոյ եկեղեցւոյ... Գիրքս այս... Բրքնիկցի տէր Միքայելի թոռան (որ ի Սեբաստիա, ի գիւղն Բրքնիկ նահատակեցաւ վասն ուղղափառ հաւատոյ) և Եղճի Մանուկի որդոյ՝ տէր մահտեսի Միքայել արեղայի ձեռամբն օրինակեալ...»⁹²:

Ինչպէս տեսնում ենք՝ Միքայել Սեբաստացի կրտսերը (թոռը) սրբազան պարտք է համարում իր գրչին պատկանող ձեռագրի հիշատակարաններում նշել նահատակ պապի անունը՝ սերունդներին հիշեցնելով հանուն հավատի կյանքը զոհաբերած մարդու սխրանքը: Սակայն իր ավելի վաղ գործերում Միքայել գրիչը պապի մասին տեղեկութիւն չի տալիս. «Փոքր քրիստոնեական վարդապետութիւն... իսկ վերստին օրինակեցեալ եղև ձեռամբ Միքայել Մանուկեան Սեբաստացւոյ: Եւ ի յամի Տեառն 1756, հոկտեմբերի 12, ի Կոստանդնուպօլիս»⁹³, «Յանկգիրք, 1774 թ. ... աշխատասիրութեամբ յումեմնէ յետնեալ բանասիրէ՝ Միքայել յԱբեղայէ Կոստանդնուպօլսեցւոյ, յաշակերտեաց Տեառն Յակոբայ Աստուածաբան վարդապետի և գերընտիր պատրիարքին Կոստանդնուպօլսոյ, հանգուցելոյ առ Քրիստոս: Ի փառս եռամիոյն Աստուծոյ և ի պատիւ ամէներանուհւոյ Կուսին Աստուածածնի՝ թագուհւոյն հրեշտակաց»⁹⁴, և «Բանք խրթնագոյնք Աւետարանին... գրեցեալ եղև ձեռամբ Միքայել դպրէ Սեբաստացւոյ յամի կենարարին մերոյ 1754ուն, ի Կոստանդնուպօլիս քաղաքի»⁹⁵:

Մեզ հայտնի է Միքայել Սեբաստացի կրտսերի հեղինակած ընդհանուր թվով վեց գործ:

Ձմմառի վանքի միաբանական ցուցակն ուսումնասիրելիս հանդիպեցինք Մանուկյան Յաղճի Միքայելի անվանը՝ ծնված Կ. Պոլսում 1759 թ. առաջ, ձեռնադրված 1779 թ. առաջ և մահացած 1805 թ. փետրվար ամսից հետո:

⁹⁰ Տե՛ս Յուզակ հայերէն ձեռագրաց Ձմմառի վանքի մատենադարանին, կազմեց՝ Մեսրոպ վրդ. Քէշիշեան, Վիեննա, 1964, էջ 625 (այսուհետ՝ Քէշիշեան, Յուզակ):

⁹¹ Տե՛ս նոյն տեղում:

⁹² Տե՛ս նոյն տեղում, էջ 633:

⁹³ Տե՛ս Մայր Յուզակ ձեռագրաց Սրբոց Յակոբեանց, Կ. Նորբոյ, կազմեց՝ Ն. Եպս. Պողարեան, Երուսաղէմ, 1969, էջ 285:

⁹⁴ Տե՛ս Մայր Յուզակ ձեռագրաց Սրբոց Յակոբեանց, Կ. ուրբերոյ, կազմեց՝ Ն. Եպս. Պողարեան, Երուսաղէմ, 1977, էջ 370:

⁹⁵ Տե՛ս Քէշիշեան, Յուզակ, էջ 713:

«Յաղճի» մականունն ու տարեթվերի համընկնումը թույլ է տալիս պնդել, որ Զմմառի այդ միաբանն ու Միքայել նահատակի համանուն թոռը նույն անձն է՝ Միքայել դպիր Սեբաստացին: Ուստի միաբանական ցուցակում նրա ծննդյան թվականի մոտավոր սահմանը պետք է իջեցնել առնվազն մեկ-երկու տասնամյակով, քանի որ 1745-48 թթ. գրված ՄՄ 4993 ձեռագրի հիշատակարանում Միքայել Սեբաստացի կրտսերը հիշատակվում է որպես գրիչ (մի մասի) և ստացող:

Միքայել Բրզնիկցու հետնորդներից հայտնի է նաև նրա որդի Մանուկի սերնդից տիկին Սոֆիի անունը, ով, ամուսնանալով Թընկր աղա Հովսեփ սեղանավորի հետ, ունենում է որդիներ, որոնցից նշանավոր էին Հովհաննես էֆենդին և Յավեր փաշան⁹⁶: Սակայն պարզ չէ, թե վերոնշյալ տիկինն ազգակցական ինչ կապ ունի Միքայել նահատակի հետ, հավանաբար թոռնուհի է կամ ծոռնուհի: Նահատակին ձոնված դամբանագրում կա ևս մի անուն՝ «Ի քոց սերնդաց ծաղկեալ ի Պօլիս, / Լուցիա տիկին Թընկրեան տոհմիս...»: Այսպես սահմանափակ է Միքայել Բրզնիկցու «տոհմածառի» մեր ունեցած պատկերը, և մեր ունեցած տվյալները ոչինչ չեն ասում նրա մյուս որդու, դուստրերի և նրանց սերունդների մասին:

1870 թ. Հոռմում Կեսարիայի արքեպիսկոպոս Հովհաննես Հաճյանը Միքայել քահանայի մասին գրում է, որ նրա պատվական նշխարներին, նահատակութունից ի վեր, այցելում են բազմաթիվ ուխտավորներ, և Սեբաստիա քաղաքից դուրս գտնվող «Քառասուն մանկունք» կոչված գերեզմանատնից նրա մասունքները 1834 թ. Կեսարիայի առաջնորդ Միքայել արքեպիսկոպոսի ձեռքով (Սեբաստիայի վիճակ) փոխադրվում են եկեղեցու բեմի մոտ⁹⁷: Դա վավերացված է նրա ստորագրությամբ և նույն բեմի վրա գրված ոտանավոր-հիշատակարանով, որ նահատակի դամբանագիրն է.

⁹⁶ Նրանց մասին այլ տվյալներ դեռևս չունենմ:

⁹⁷ Ս. Սարգիս Զորավար եկեղեցու բեմի մասին է խոսքը. «Է ի Բրզնիփ եկեղեցի հոյակապ ֆարաշն նուիրեալ ի պատիւ Ս. Սարգսի Զորավարին, ասագ սեղանն է ի կնեայ ֆարանց և զառաջեալ նորա ի մարմարինեայ բեմի տապանաձև յօրինելոյ զեռեղեալ կայ մարմին ծառային Աստուծոյ տեսնմ Միֆայելի երիցո՝ նահատակելոյ ի Սեբաստիա յամին 1708: Առ ետև եկեղեցոյն է առաջնորդարանն, յորում ունի զբնակոսքին իւր արքեպիսկոպոսն Սեբաստիոյ: Ի Խորխոռունաց բնակելոց աստէն են Գրիգոր Պետրոս Ը. Տէր-Աստուածատրեան կաթողիկոս Կիլիկիոյ և Ղևոնդ արքեպիսկոպոս Մելիտենեայ: Աստի էր և Յովհաննէս արքեպիսկոպոս Կեսարիոյ: Բնակիչ գեղջս կաթողիկեայ են առ հասարակ ի վաղ ժամանակաց». տե՛ս Զմ. 1061, 26բ-7ա: Այն, որ Ս. Սարգիս եկեղեցու մասին է խոսքը, փաստում է նաև Զմ. 997-ը (4ա) 1834 թ. Բրզնիկի Ս. Սարգիս եկեղեցու հերթական նորոգության ժամանակ երանելու ոսկորները գերեզմանից տեղափոխում են «ի ցակառ դասի եկեղեցոյն», և, որ բժշկություն են ստանում ոչ միայն հավատացյալներն, այլև հերետիկոսները:

«Գանձեալ ամսիս մի ի շքնաղ տապանիս,
 Գանձ անմահութեան մարմնոյ վկայիս,
 Վե՛հ նահատակիս, տէր Միքայէլիս,
 Անգին նշխարք ի շքեղ շիրմիս:

Ուրա՛խ լեր, ցնծա՛, տուն՛ն Բագրատունիս,
 Ընդ շող հաւատոյ նոր մարտիրոսիս,
 Որով լուսասցի խաւարըն՝ վայրիս,
 Լոյս կաթողիկէ նախկին առեւտիս,

Ի քոց սերնդաց ծաղկեալ ի Պօլիս,
 Լուցիա տիկին թընկրեան տոհմիս,
 Որ յօժարակամ գայս կերտուած յարկիս,
 Նուիրէ սիրով ձեզ նախահաւիս»⁹⁸:

ՄՄ 4993 ձեռագրում հանդիպում ենք Միքայել (Բրգնիկցի) Սեբաստացուն նվիրված չափածո մեկ այլ գրվածքի, որն ըստ ժանրային պատկանելույթյան ներքոյ կարելի է համարել.

«Գովասանութիւն վասն նահատակութեան տէր Միքա[յ]էլին՝ վերապատուելի սուրբ քահանային, ի Գրիգորէ⁹⁹ առաքելական վարդապետէ՛ շարագրեցեալ յամի Տեառն ՌԶԺ. (1710):

Ի յաստատուն Սէբաստիեայ,
 Տէր Միքայէլ հայ սուրբ քահանայ,
 Վասն հաւատուն կաթօլիկայ,
 Տոռամբ կախեալ եղև վկայ:

Քանզի գոլով արի և քաշ,
 Վասն Յիսուսի կրեաց գիտաշ,
 Կախեալ զփայտէ ձև ոչ էր խաշ,
 Կաման էառ յանձն իւր ըզխաշն:

Իբր երեսուն և եօթն ամաց,
 Ուրախ սը[ր]տիւ ի մահ՛ դիմեաց,
 Տալով ըզկեանն ճշմարտեաց,
 Ըզսուրբ հաւատն ուղղափառաց:

Զխաշն ունէր միշտ ի մտի,
 Յանգոյն Յիսուս վարդապետի,
 Որ խաշեցաւ ի ուրվաթիւն,
 Սա կախեցաւ ի շաբաթիւն:

էր շատագով սուրբ հաւատոյն,
 Քաշ և արի հարանցն հանգոյն,
 Վերայ հիմանն էր հաստատուն,
 Պետրոս վիմին կազմեցաւ տուն,
 Եւ իբրև վէմ, բայց կենդանին,
 Որպէս ինքն խոստովաննի,

Նա բեւեռէալ ի վերա խաշին,
 Սա սեւեռեալ սիրով Փրկչին,
 Նորա խաշն էր ի յերկուսին,
 Սորա խաշն էր ի մէջ սըրտին:
 Տոռամբ կախեալ ըստ անմեղին,
 Փրկչին մերոյ անմահ՛ Գառին,

⁹⁸ Տե՛ս նույն տեղում, 17ա:

⁹⁹ Նույն Գրիգոր Լեոպոլսեցին է:

Եղեալ որմոյ սուրբ տաճարի,
Շինուած եղև ոգևորի:

Ուսուցանէ զըստոյգ հաւատ,
Կաթօլիկէ սուրբ և հաստատ,
Որպէս որդի մօր հարազատ,
Յաղագս որոյ եմուտ ի մարտ:

Որպէս ոչխար առ կտըրչին,
Անմռունչ կայր ըստ սուրբ տառին:

Ի յերկիր աստ այսօր ցուցաւ,
Նոր նահատակ վկայեցաւ,
Թէպէտ կախմամբ կատակեցաւ,
Բայց յոյժ փառօք երանեցաւ:

Վերջ:

Վասն որոյ, ես՝ տէր Գրիգոր,
Միսիօնար և հեռետոր,
Ի գովութիւն վկայիս նոր,
Զերգս հիւսեցի սակաւաւոր»¹⁰⁰:

Անկախ նրանից, թե մարտիրոսը կրոնական ինչ կողմնորոշում ունի, իր նահատակութիւնը վկայում է հանուն հավատի՝ հանուն սկզբունքի կամ գաղափարի կյանքը զոհելու պատրաստակամութեան մասին՝ դրանով իսկ գրավելով խանդավառված հավատացյալ հոտի ուշադրութիւնը:

Այսպիսով պարզվեց, որ աղբյուրները հակասական տվյալներ են պարունակում, հատկապես ժամանակագրական առումով: Եթե դրանք խմբավորենք, ասենք, ըստ նահատակութեան թվականի, կստանանք հետևյալ պատկերը.

ՄՄ 4993/Ձմ. 1041 / Ձմ. 997 (չափածո վարք),	Ձմ. 1046, Մ. Չամչյան,	Ձմ. 997 (ընդարձակ շարադրանք)	Ձմ. 1041 (ընդարձակ շարադրանք)
Ձմ. 1041 (ընդարձակ շարադրանք)	Մ. Յրմանյան, Հ. Աճառյան		
1708 թ. մայիսի 5	1707 թ. մայիսի 10	1708 թ. մայիսի 2, 5	1707 թ. մայիսի 11

Ինչպես տեսնում ենք, Ձմ. 1041 և 997 ձեռագրերի գրիչներն անփութութիւն են ցուցաբերել՝ նույն դեպքի համար տարբեր թվականներ նշելով՝ չափածո վարքում՝ 1708 թ., իսկ հետագա շարադրանքում՝ 1707 թ.: Ուստի հաշվի առնելով այլ տվյալներ, կարծում ենք՝ պետք է որպէս նահատակութեան թվական ընդունել 1708-ը, և, ըստ այդմ էլ, հետհաշվարկի միջոցով ճշգրտել կենսագրական մյուս տարեթիւերը:

Ամփոփենք վերը բերած մեր եզրահանգումները. Միքայել քահանա Սեբաստացին (Բրգնիկցի) ծնվել է 1651 թ. Սեբաստիայի հարբերդ քաղաքում: Հանգամանքների բերումով մեծացել և կրթվել է Սեբաստիայի Բրգնիկ գյուղում, ստացել քահանայական ձեռնադրութիւն 1697 թ.՝ 46 տարեկան հասակում, խորամուխ եղել կաթոլիկ դավանանքի մեջ: Կյանքն անցել է քաղաքա-

¹⁰⁰ ՄՄ 4993, 119ա-20ա:

կան, կրոնական խառնակությունների բովում: Մեղադրվել է կրոնական երկպառակություններ կազմակերպելու մեջ, ինչն էլ դարձել է նահատակության պատճառ: Ուստի նրա վարք-վկայաբանությունը քննում ենք ժամանակի պատմական, քաղաքական և կրոնա-դավանաբանական իրականության ուսումնասիրման համատեքստում:

Նահատակին նվիրված տաղեր և ոտանավորներ կան՝ գրի առնված Ստեփանոս Եվդոկիացու, Գրիգոր Լեոպոլսեցու ձեռքով (գուցե ժամանակի ընթացքում ի հայտ գան և այլ բնագրեր կամ տվյալներ): Նրա վարք-վկայաբանությունը մեզ է հասել թե՛ արձակ, թե՛ շափածո տարբերակներով: Պարզվեց նաև, որ Միքայել նահատակի անունով անվանակոչված թոռը՝ Միքայել Սեբաստացի կրտսերը, ևս եղել է հոգևորական՝ Զմմառի վանքի միաբան արեղա, գրել-ընդօրինակել մի շարք ձեռագրեր, և, որպես գրիչ՝ հիշատակվել դեռևս 1745 թվականից, ինչը թույլ տվեց նրա ծննդյան մոտավոր թվականը հետ տանել 2 տասնամյակով:

НОННА САРГСЯН

НОВОМУЧЕНИК МИКАЭЛ (БРГНИКЦИ) СЕБАСТАЦИ

Ключевые слова: Микаэл (Бргникци) Себастаци, новомученик, житие-мартиролог, мученичество, рукопись, католик.

В статье исследуется житие-мартолог армянского новомученика XVIII в. Микаэла (Бргникци) Себастаци. Хотя его имя было знакомо исследователям, оно не значится в книге Г. Ачаряна и Я. Манандяна *Армянские новомученики (1155-1843)* и осталось неизвестным широкому кругу читателей. Сопоставив извлеченные из рукописей противоречивые биографические данные, мы полагаем, что Микаэл родился в 1651 г., был посвящен в сан священника в 1697 г. и принял мученическую смерть 5-го мая 1708 г. Его казнь была следствием борьбы между католическими и апостольскими (эчмиадзинскими) армянами в эпоху правления османских правителей. Впервые публикуются три стихотворения: житие-мартиролог, похвальная ода и эпитафия. Текст первого составлен на базе трех рукописей. Устанавливается также, что другой инок по имени Микаэл Себастаци, монах Бзоммарского монастыря, скопировавший несколько рукописей, был внуком новомученика. Житие-мартиролог Микаэла (Бргникци) Себастаци представлен в историческом, политическом и профессиональном контексте своей эпохи.

**NONNA SARGSYAN
THE NEW MARTYR MICHAEL (BRGNIKTSI) SEBASTATSI**

Keywords: Michael (Brgniktsi) Sebastatsi, new martyr, life and work, martyrdom, manuscript, catholic.

This article examines the life and martyrdom of Michael (Brgniktsi) Sebastatsi (18th century). Although his name was known to scholars, his martyrdom was not included in H. Acharyan's and H. Manandyan's *Armenian New Martyrs (1155-1843)*. So he remained unknown to the wide readership. Relying on rather contradictory biographical information found in manuscripts, the present study clarifies some details of Michael Sebastatsi's biography and verifies some dates about his life and work. It is assumed that Michael was born in 1651, was ordained priest in 1697 and martyred on May 5, 1708. His martyrdom was the result of conflicts between Catholic and Apostolic Armenians, intentionally instigated by the interventions of Turkish rulers. The article also contains three poems, published for the first time: Michael's martyrology, his panegyric and epitaph. The text of the first poem is based on a collation of three manuscripts. It is also mentioned that another priest named Michael, a monk of the Bzommar monastery, was his grandson and the scribe of a number of manuscripts. In the course of this study, the life of the new martyr Michael Sebastatsi is presented within the historical, political and religious context of the time.